

УДК 911.3

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК КИЇВСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОЇ АГЛОМЕРАЦІЇ В РИНКОВИХ УМОВАХ

О. В. Гладкий

Вступ. Актуальність теми. Підвищення конкурентоздатності вітчизняного промислового комплексу та формування ефективної системи господарювання в Україні потребують розвитку новітніх прогресивних форм територіальної організації різних видів людської діяльності. Однією з таких форм є промислова агломерація, яка формується навколо великого багатофункціонального міста (міст) і характеризується наявністю цілого ряду додаткових економічних переваг розвитку виробництва, зростання його рентабельності і комерційної ефективності. Детальне вивчення впливу агломераційного ефекту території на ефективність розвитку промислового виробництва та делімітація промислових агломерацій є одними із актуальних завдань сучасної суспільної географії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню промислових агломерацій та особливостей формування їхньої економічної ефективності присвячено праці багатьох учених. Зокрема, сутність промислово-агломераційних утворень та теоретичні аспекти їхньої економічної ефективності висвітлені в роботах С. Іщука, В. Захарченка, М. Агафонова, А. Пробста, Л. Корецького, М. Шаригіна, М. Паламарчука, О. Шаблія, М. Портера та М. Енрайта (М. Porter, М. Enright), П. Гаггета (Р. Nugget), М. Фуджіти та Ж.Ф. Тісса (М. Fujita та J.-F. Thisse).

Практичні сторони проблеми на прикладі України та зокрема Київської агломерації розкрито в роботах В. Пересекіна, І. Салія, В. Нагірної, Г. Балабанова, М. Мижеги, О. Кузьмінської, О. Драпіковського, В. Шишацького, А. Аль-Хамарнеха та ін. Однак дослідження економічної ефективності функціонування промислових агломерацій України та, зокрема, Київської агломерації, з позицій аналізу агломераційного ефекту території в умовах ринкових трансформацій і процесів європейської інтеграції ще детально не досліджувались.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Відповідно до викладеного об'єктом цього дослідження обрано Київську промислову агломерацію, а предметом – особливості формування її економічної ефективності функціонування на регіональному рівні. Метою дослідження є встановлення особливостей формування економічної ефективності функціонування Київської промислової агломерації, а завданнями – делімітація території агломерації, висвітлення

структурних зрушень у формуванні її господарського потенціалу, аналіз ефективності розвитку промислового виробництва агломерованих поселень, а також встановлення основних напрямів оптимізації агломераційного ефекту Київської промислової агломерації.

Виклад основного матеріалу. Київська промислова агломерація є найпотужнішим агломераційним утворенням в Україні, в межах якого зосереджено близько 500 відносно великих підприємств. Провідними галузями її виробництва є машинобудування передових і прогресивних видів (виробництво точних машин, приладів, комп'ютерної та оргтехніки), а також інноваційні галузі хімічної, легкої і харчової промисловості, які сконцентровані переважно в ядрі агломерації та в найближчих до нього поселеннях. Периферійні райони утримують додаткові і допоміжні галузі. Це – лісопромисловий комплекс, виробництво будівельних матеріалів, металургія, енергетика, середнє машинобудування, харчова промисловість і т. ін.

Розміщення промисловості склалось нерівномірно внаслідок впливу цілого ряду факторів, серед яких найбільше значення мали вигідне транспортне й економіко-геопросторове положення та наявність трудових ресурсів. Завдяки їх вирішальному впливу, промисловість зосереджується у певних напрямках, починаючи з ядра агломерації і закінчуючи віддаленими від нього поселеннями. Головними напрямками (секторами) розміщення промисловості Київської промислової агломерації є: північно-східний (Броварський), північно-західний (Ірпінсько-Буча-Гостомельський), південно-західний (Васильківсько-Фастівський). Всі три сектори сформувались уздовж головних залізничних магістралей.

Київська промислова агломерація має складну галузеву структуру з переважанням машинобудування і металообробки. В її межах зосереджено близько 500 промислових підприємств різних галузей. Крім машинобудування, значного розвитку набули хімічна і нафтохімічна, деревообробна, легка, харчова, будівельна й поліграфічна галузі.

Характерно, що переважна більшість підприємств машинобудівного комплексу розміщені у Києві, де найбільше виділяються виробництва електротехнічної, приладобудівної галузей та з виробництва апаратури. У межах території міста виділяються внутрішньоміські промислові утворення з великими машинобудівними заводами, об'єднаннями і акціонерними товариствами. Серед них – "Арсенал", "Атек", "Авіант", "Електронмаш", "Точелектроприлад", "Київторгмаш", "Більшовик", "Медапаратура", "Укркабель" та ряд інших. На багатьох підприємствах, що працювали на військово-промисловий комплекс, розпочалася і продовжується конверсія.

У межах Києва склалася надмірна концентрація галузей хімічного та нафтохімічного комплексу, загального машинобудування, енергоємних та ресурсоємних галузей будівельної індустрії. Водночас для Києва актуальним є питання подальшого розвитку окремих галузей легкої і харчової промисловостей, високоточного машинобудування, приладобудування, верстатобудування, виробництва ЕОМ, побутової техніки та інших переважно наукомістких галузей.

Хімічна і нафтохімічна промисловість представлена виробництвом хімічних волокон, гумотехнічних виробів, лаків, фарб, медичних препаратів, отрутохімікатів. Флагманом хімічної промисловості є Дарницький хімічний комбінат.

Підприємства легкої промисловості спеціалізуються на виробництві шовкових тканин, трикотажних і швейних виробів і шкіряного взуття. Найбільші з них: трикотажна фабрика "Киянка", експериментальне взуттєве об'єднання "Київ".

Одна з найрозвиненіших галузей – харчова промисловість. Вона представлена всіма галузями, які повинні розвиватись у містах-мільйонниках. Особливо виділяються галузі: кондитерська, хлібопекарська, пивоварна, м'ясна, молочна.

У Києві працюють три домобудівні комбінати й підприємство "Будіндустрія". Добре розвинена деревообробна та поліграфічна галузі.

До Київської промислової агломерації належить багатогалузевий промисловий центр **Бровари**. Тут розміщені підприємства машинобудування, порошкової металургії, алюмінієвих будівельних конструкцій, виробництва пластмас, деревообробки, легкої та харчової галузей. Всі вони мають виробничі зв'язки з київськими підприємствами і виконують важливі функції у розвитку Київського промислового утворення.

Значними промисловими центрами є Фастів і Бориспіль.

Фастів – це не тільки промисловий центр, але й великий залізничний вузол. Тут розміщені заводи машинобудування, меблева і швейна фабрики, кілька підприємств будівельної індустрії і харчової промисловості. Фастівський залізничний вузол виконує велику роботу з вантажообігу в межах Південно-Західної залізниці.

Бориспіль – промисловий центр, що розташований на схід від Києва на авто- й залізничній магістралях харківського напрямку. Провідними галузями промисловості Борисполя є легка, харчова та будівельна індустрія (швейна і ворсова фабрики, заводи молочний і продовольчих товарів, залізобетонне підприємство). Поблизу Борисполя функціонує міжнародний аеропорт.

На північний захід від Києва розташовані промисловий центр **Ірпін** та населені пункти **Буча** і **Ворзель**, а на південний захід - промисловий центр **Боярка**. У цих промислових центрах розміщені філіали Київських машинобудівних заводів, працюють підприємства меблевої, шкіргалантерейної, легкої і харчової галузей промисловості.

На південний захід від Києва розташований **Васильків** – багатогалузевий промисловий центр із переважанням галузей: машинобудування (завод холодильників та "Електропобутприлад"), легкої промисловості (шкіряний завод і шкіряне об'єднання, фабрика художніх виробів і майоліковий завод), харчової промисловості (цукрової, м'ясної, молочної).

До складу Київської промислової агломерації відноситься гідровузол поблизу м. Вишгорода - Київська ГЕС і Київська ГАЕС. Він відіграє важливу роль в енергопостачанні Києва і приміської зони.

Питома вага машинобудування в столиці складає 20 % від загальних обсягів промислового виробництва, а сама галузь за цим показником займає друге місце після харчової промисловості (табл. 1). У столиці також склалася висока концентрація галузей хімічного і нафтохімічного комплексу, енергоємних і ресурсомістких галузей. Останні не є профільними для столичної агломерації і поступово мають бути витіснені інноваційними передовими галузями господарства та галузями, продукція яких орієнтована на масового споживача (легка, харчова промисловість тощо).

Таблиця 1. Питома вага окремих галузей Київської агломерації у загальному обсязі промислового виробництва, %

Галузі промисловості	Питома вага галузей у м. Києві	Питома вага галузей у периферійній зоні
Металургія	дані відсутні	0,93
Електроенергетика	14,5	27,7
Хімічна і нафтохімічна промисловість	15,3	2,08
Машинобудування і металообробка	20,9	13,1
Лісова, деревообробна і целюлозно-паперова промисловість	4,2	16,4
Промисловість будівельних матеріалів	6,1	3,36
Легка промисловість	3,4	2,54
Харчова промисловість	25,5	22,03
Інші галузі	10,1	11,86

Для Київської агломерації актуальними є питання подальшого розвитку легкої промисловості (яка зараз складає 3,4 % від обсягів виробництва Києва та 2,5 % виробництва периферійної зони), виробництва інноваційних будівельних матеріалів (6,1 % та 3,3 % відповідно), деревообробної і целюлозно-паперової промисловості (4,2 % та 16,4 %), високоточного машинобудування (20,9 та 13,1 %), виробництва ЕОМ, побутової техніки, наукомістких технологій.

Галузева структура промислового комплексу Києва і периферійної зони зазнала істотних змін протягом останніх 10 років. Частка машинобудування і легкої промисловості в м. Києві істотно знизилася. Разом із тим майже в 4 рази зросли обсяги виробництва лісової, деревообробної та целюлозно-паперової промисловості. Поступове підвищення показників розвитку спостерігається в галузі електроенергетики, хімії і нафтохімії та харчовій промисловості.

Різке скорочення частки машинобудування і металообробки в столиці викликане, насамперед, загальним падінням обсягів виробництва, масовим закриттям підприємств і вивільненням робочої сили, а також низькою конкурентоздатністю галузі в ринкових умовах. Разом із тим, підвищення ролі харчової, хімічної, целюлозно-паперової промисловості і виробництва будівельних матеріалів можна пояснити інтенсивними ринковими перетвореннями, з якими ці галузі виявилися найбільш прибутковими.

Однак така структура промислового комплексу Києва є нераціональною. Економічний ріст наведених вище галузей орієнтований на негайне одержання високих прибутків. Але він мало орієнтований на майбутні перспективи розвитку Києва і його місця в міжнародному поділі праці. Тому інтереси країни в цілому та інтереси окремих підприємців завжди потребуватимуть узгодження і пошуку оптимальних варіантів розвитку.

В галузевій структурі промислового комплексу периферійної зони Київської промислової агломерації за останні 10 років значно скоротилися обсяги виробництва електроенергії, чорних металів, продукції хімії та нафтохімії, будівельних матеріалів, легкої і харчової галузей. Проте істотно зросло виробництво в поліграфічній промисловості (за рахунок розвитку комбінату в м. Вишневому), у машинобудуванні (після створення нових підприємств у Бородянці, Боярці, Фастові, Броварах і модернізації діючих) а також у лісовій, деревообробній і целюлозно-паперовій галузях.

У периферійній зоні поступово підвищується частка високотехнологічних галузей харчової промисловості, що орієнтовані на забезпечення потреб столиці та інших міст у продуктах глибокої переробки ("Кока-Кола", В. Димерка), "Крафт-Фудз", Ст. Петрівці), хімічної і парфюмерно-косметичної промисловості ("Хенкель", Вишгородський район), виробництва будівельних матеріалів. Також зростає роль ринково-орієнтованих галузей машинобудування, переважно, за рахунок недержавних підприємств (ВАТ "Борекс" – сільськогосподарське обладнання, АТ "Візар" – медичне устаткування та ін.).

У цілому, в Київській агломерації відбувається поступове перепрофілювання промислових функцій ядра агломерації і винесення підприємств нестоличних галузей господарства в периферійну зону. Прикладом таких перетворень є розміщення в найближчому сусідстві від столиці галузей середнього машинобудування, побутової хімії, харчової промисловості, будівельної індустрії. Цей процес формує значні ринкові переваги промислового розвитку периферійного пояса, сприяє росту його інвестиційної привабливості.

В тих районах периферійної зони, де були розміщені підприємства, що обслуговують потреби столиці, обсяги промислового виробництва за останнє десятиліття зросли в 2-4 рази. У містах – великих промислових центрах агломерації – обсяги виробництва наблизилися до показників 1990 року (Фастів, Ірпінь), а іноді і перевищили їх (Бориспіль). Цей ріст відбувався переважно за рахунок утворення СП з іноземним капіталом, що виготовляють високотехнологічні товари народного споживання при участі світових торговельних марок.

На інших територіях периферійної зони Київської агломерації триває спад промислового виробництва. В їхньому промисловому виробництві давно не відбувалось оновлення основних фондів, залишаються застарілі технології, а продукція не може конкурувати в ринкових умовах.

На відміну від периферійної зони, у самому Києві обсяги промислового виробництва за останні 5 років постійно зростають. Найстрімкіший ріст спостерігався в харчовій промисловості, хіміко-фармацевтичній, целюлозно-паперовій і поліграфічній галузях. У цілому вони перевищили показники 1990 року в 1,3 разу.

Отже, агломерована зона Києва є всебічно розвиненою та диверсифікованою. На думку різних дослідників, вона займає у різній конфігурації: 1) площі 10-и районів Київської області та 2-х районів Чернігівської області (Аль-Хамарнех) [1]; 2) площі 12-и районів Київської області (О.К.Кузьмінська) [5; 6]; 3) площі 11-и районів (С.І.Іщук, О.В.Гладкий) [3]; 4) площі 10-и районів (М.Д.Пістун, В.М.Пересекін, Н.Я.Мижега та ін.) [10]; 5) 9-и районів області (М.М.Паламарчук, І.О.Горленко, Л.Г.Руденко та ін.) [9].

Така розбіжність у баченнях різних дослідників пояснюється вибором різних критеріїв делімітації агломерованих територій, а також значною динамічністю розвитку Київської агломерації. Спробуємо визначити її межі на основі дослідження агломераційного ефекту території (рис. 1). Для цього нами було проаналізовано ряд показників економічної ефективності промислового виробництва (рентабельність, продуктивність праці, фондоозброєність і фондovіддача) у розрізі локальних адміністративних районів та міських поселень Київської області із подальшим їх модулюванням за допомогою матриці найкоротших відстаней до кожного центру системи, групуванням та кластеризацією. Детальніше ця методика охарактеризована в монографії автора цієї статті "Наукові основи суспільно-географічних досліджень промислових агломерацій" [2].

Проведені дослідження дали змогу виділити в межах Київської області п'ять груп локальних адміністративних районів за рівнем їх агломеративності. До групи високоагломерованих територій потрапили Києво-Святошинський, Вишгородський, Броварський, Бориспільський, Обухівський, Васильківський, Фастівський і Кагарлицький райони. Вони характеризуються високим рівнем урбанізації та індустріального освоєння території. Їх підприємства, як показали попередні дослідження, мали тісні виробничі, технологічні, інфраструктурні та організаційно-управлінські зв'язки із промисловими об'єктами ядра, а тепер тісно пов'язані з Києвом в ринково-інфраструктурному, фінансово-кредитному, науково-інноваційному, освітньо-працевирсурсному, постачальницько-збутовому плані [4; 7].

Райони першої групи ефективно використовують переваги агломерованого розміщення виробництва, близькість до осередків прикладної освіти і науки, зовнішньоекономічної діяльності, бізнесової і фінансової активності, підприємницької ініціативності тощо. Саме тому на цих територіях склались підвищені показники продуктивності праці, рентабельності промислового виробництва та фондоозброєності (рис. 1). У кожному з цих районів сформувався потужне індустріальне місто (кілька міст у Києво-Святошинському районі). Це посилює агломераційні тенденції та сприяє швидкій і комплексній адаптації агломераційного впливу Києва на територіях районів. Віднесення цих територій (в ряді досліджень – окремих їх частин) до Київської агломерації підтверджується в розробках інших учених [1; 6; 9; 10].

Середньоагломерованими територіями є Бородянський та Макарівський райони. Їх віднесення до цього кластеру зумовлено значно нижчим рівнем урбанізації (в межах цих районів відсутні міські поселення) та індустріального освоєння територій [2]. Переважного розвитку в районах отримали агропромислове виробництво приміського типу (Макарівський район) [3], а також рекреаційна і лікувально-оздоровча сфера (Бородянський район). Проте, промислові підприємства цих територій характеризуються високими показниками ефективності виробництва, що пов'язано із значним поширенням на них зони впливу Києва. Регіони першої та другої групи, на нашу думку, повністю входять до складу Київської агломерації, оскільки характеризуються найвищим рівнем прояву агломераційного ефекту території [2].

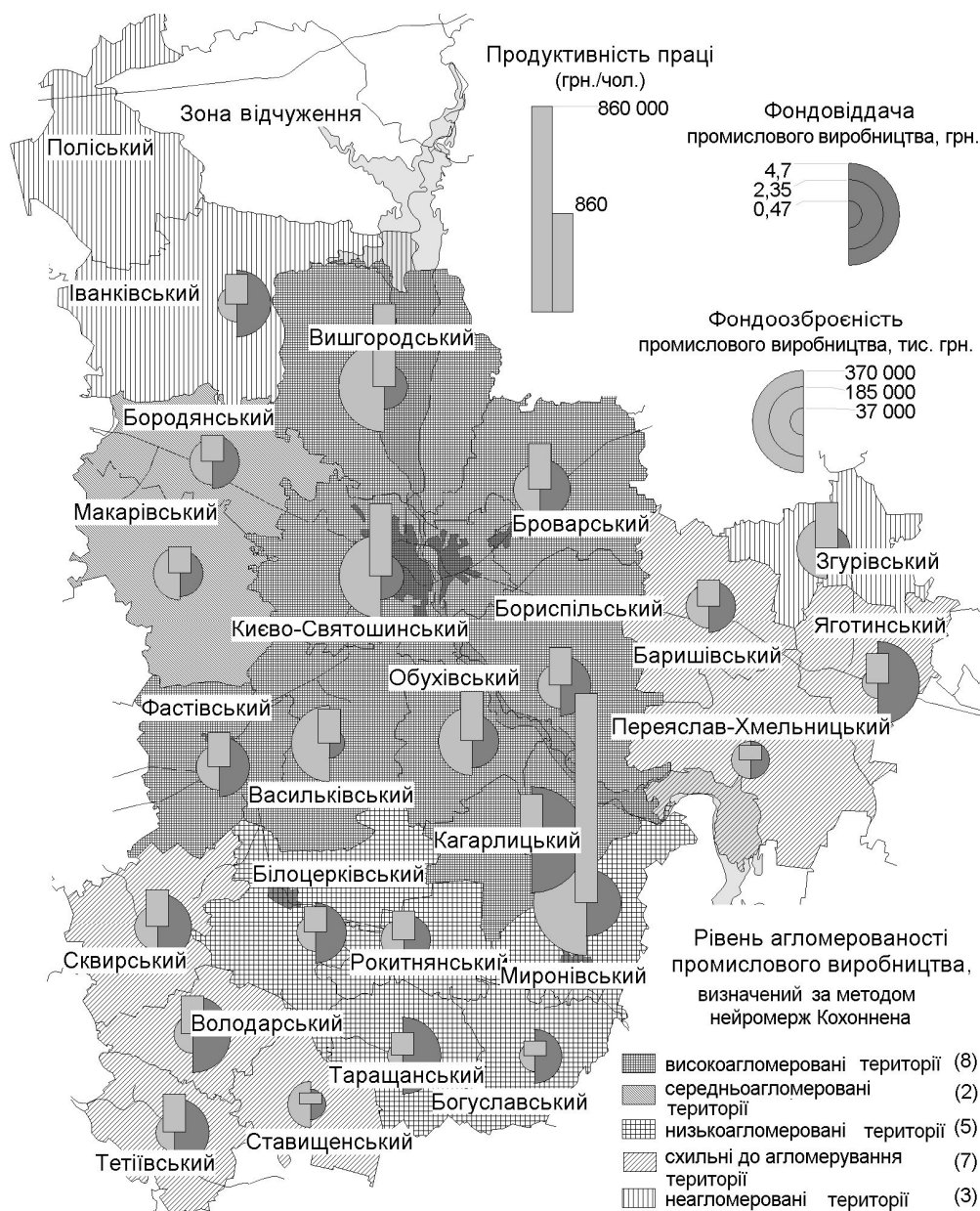

Рис. 1. Рівень агломерованості промислового виробництва Київської області.
Розроблено автором на основі матеріалів КВЕД.

Низькоагломерованими територіями є регіони, що примикають до Білоцерківського промислового вузла (Білоцерківський, Рокитнянський, Таращанський райони), що підтверджується і в попередніх дослідженнях [3;6], а також ті, що розвиваються в ослабленому полі впливу Києва на основі місцевих ресурсів праці і залученого ззовні капіталу (Миронівський район). Вплив столиці на ці території втрачає своє провідне значення через значну віддаленість від Києва і зниження рівня урбаністичної адаптивності агломераційних процесів (крім Білоцерківського району), що стимулює зростання частки локальних виробництв, які не мають загальнонаціонального значення та орієнтовані на місцевих споживачів.

Білоцерківський вузол справляє позитивний вплив на зростання економічної ефективності промислового виробництва навколишніх територій. Разом із ослабленим впливом Києва це посилює рівень їхньої агломерованості.

Миронівський район потрапив до цього кластеру через значне зростання високорентабельного промислового виробництва (харчової промисловості) за рахунок залучення іноземного капіталу та оновлення основних засобів. Рівень продуктивності праці на промислових підприємствах району – один із найвищих в області. Цьому сприяли відносна близькість до Києва як ринку збуту продукції та осередку бізнесових, фінансових, інноваційних та інформаційних ресурсів, низька земельна рента, наявність ринку робочої сили із значною кількістю місць прикладання праці.

Схильними до агломерування є території Баришівського, Переяслав-Хмельницького, Яготинського, а також Сквирського, Володарського, Ставищанського й Тетіївського районів. Їх включення до цього кластеру зумовлене периферійним розташуванням щодо ядра агломерування та, відповідно, низьким рівнем економічної ефективності виробництва. Деякі дослідники включали Баришівський район до складу Київської агломерації як територію поясу агломерованих поселень другого порядку [1; 10], однак невисокий рівень його індустріального потенціалу та економічних показників розвитку господарства свідчать лише про наявність у районі агломераційних тенденцій, які в майбутньому можуть сприяти формуванню вищого рівня агломеративності. Неагломерованими слід вважати території Згурівського, Поліського та Іванківського районів. Вони мають низький індустріальний потенціал і невисокі показники урбанізації, що значно обмежує їхні можливості до формування ефективної системи виробництва.

Проведені нами уточнюючі дослідження рівня агломерованості промислового виробництва на основі аналізу його економічної ефективності у розрізі окремих міст Київської області підтвердили попередньо висунуті положення (табл. 2). Так, до високо- і середньоагломерованих поселень потрапили міста, що розташовані в адміністративних районах першого і другого кластеру, тобто в межах ближнього і дальнього периферійного поясу агломерації. Саме вони визначають високий рівень агломерованості зазначених територій, зростання в них економічної ефективності виробництва. Решта міст є переважно низькоагломерованими та схильними до агломерування.

Вони характеризуються відносно потужним промисловим потенціалом, однак не досягають значних показників економічної ефективності виробництва через віддаленість від Києва. Серед неагломерованих поселень виділяються міста, що значно віддалені від Києва і мають слаборозвинені промислові функції (Сквира, Тетіїв), а також міста, що не мають постійного населення внаслідок техногенної катастрофи (Прип'ять, Чорнобиль).

Київська область займає унікальне місце серед інших регіонів України, оскільки в її межах розвивається велике столичне місто, яке характеризується комплексним впливом на навколишні території внаслідок поширення столичних функцій та процесів агломерування. З огляду на це, в структурі промислового виробництва області проявляється цілий ряд особливостей. Близьні агломеровані території області характеризуються істотним зростанням індексу обсягу промислового виробництва у порівнянні із неагломерованими. Так, у Бориспільському, Броварському, Вишгородському, Києво-Святошинському, Васильківському районах він складає 300-400 % по відношенню до 2000 року (рис. 2).

Табл. 2. Ранжування міст Київської області за рівнем агломерованості з використанням нейромереж Кохоннена

Високо-агломеровані	Середньо-агломеровані	Низько-агломеровані	Схильні до агломерування	Неагломеровані
Київ, Ірпінь, Вишневе, Боярка, Буча.	Вишгород, Бровари, Бориспіль, Васильків, Українка, Обухів, Фастів, Кагарлик.	Біла Церква, Ржищів, Миронівка.	Березань, Переяслав-Хмельницький, Яготин, Узин, Богуслав, Тараша.	Сквира, Тетіїв, Прип'ять, Чорнобиль.

Розроблено автором

На віддалених агломерованих територіях, що простягаються вздовж великих транспортних магістралей (Бородянський, Фастівський райони) зростання індексу обсягів виробництва відповідно склало 200-250 %. Неагломеровані райони Київщини вирізняються невисокими темпами зростання обсягів промислового виробництва, найменші вони в Баришівському, Сквирському, Згурівському, Тетіївському, Богуславському районах. Виняток складають лише ті території, що характеризувались у минулому різким скороченням обсягів виробництва (Володарський, Ставищенський, Таращанський, Миронівський райони), які активно нарощують свій промисловий потенціал, знову ж таки, багато в чому завдяки наближенню до території столичної агломерації та ліній комунікацій. В самій Київській агломерації також є райони з мінімальним показниками росту індексу обсягів виробництва – Макарівський та Обухівський. Перший потрапив до цієї групи через переважання аграрної спеціалізації, а другий – через уже існуючий значний рівень індустріального освоєння, стали структуру промислового виробництва, низьку частку приватного сектору.

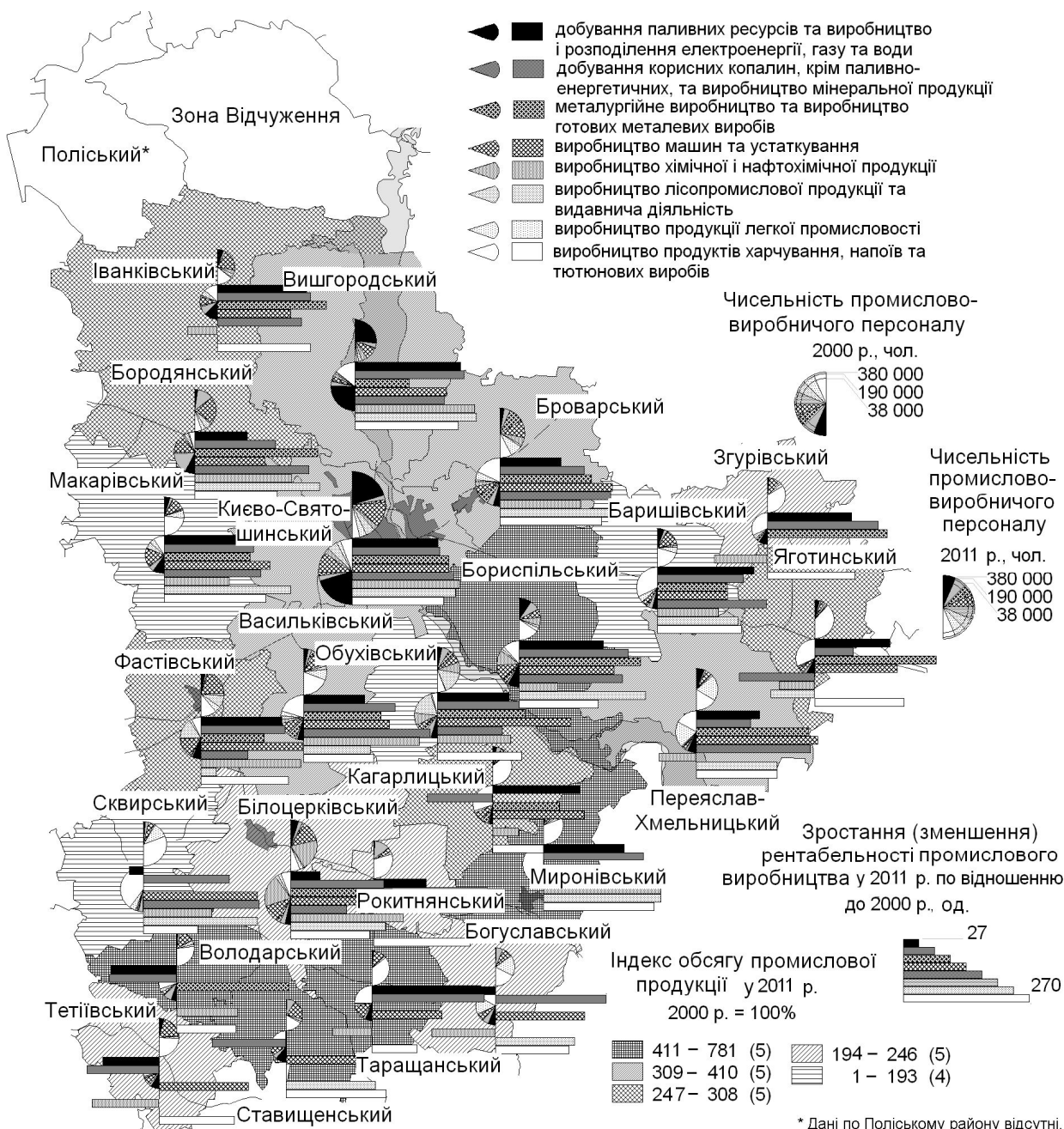

Рис. 2. Структурні зрушення у промисловому виробництві Київської області. 2000-2011 рр.

Розроблено автором на основі матеріалів КВЕД.

Характерною рисою агломерованих територій Київської області є перш за все те, що в їхніх межах спостерігаються істотні позитивні зрушення в структурі виробництва. Вони полягають у збільшенні кількості галузей спеціалізації, підвищенні рівня галузевої різноманітності, загальному зростанні чисельності зайнятих у промисловості, а також у рості темпів розвитку промислової активності ринково-орієнтованих видів. Так, протягом 2000-2011 рр. у галузевій структурі периферійних територій Київської агломерації істотно зростає частка зайнятих в добуванні та виробництві мінеральної продукції (з 4 до 5 %), у металургійному виробництві та виробництві готових металевих виробів (із 3 до 5 %), у виробництві продуктів харчування (з 9 % до 13 %).

Основним чинником для цього є зростання попиту на цю продукцію серед мешканців столиці і агломерованих поселень та суб'єктів господарювання. Сприятлива ринкова кон'юнктура зумовлює і підвищену рентабельність цих галузей промислового виробництва, яка зросла за відповідний період на 60-200 одиниць, особливо у Вишгородському, Броварському, Києво-Святошинському районах (виробництво продуктів харчування), Бородянському, Бориспільському районах (виробництво металів і виробів із них), а також у Вишгородському та Бориспільському районах (виробництво неенергетичної мінеральної продукції).

Негативними тенденціями у розвитку промисловості Київської агломерації є істотне зменшення частки ПВП промислової діяльності ряду високотехнологічних капітало- і трудомістких видів за 2000-2011 рр. (рис. 2), зокрема виробництва машин та обладнання (з 23 до 13 %), продукції хімічної промисловості, а також товарів легкої промисловості (з 6 до 4 %).

Слід зазначити, що подібні тенденції спостерігаються і в цілому в Україні, що істотно позначається на технічному відставанні нашої держави та збільшенні розриву із високорозвиненими постіндустріальними країнами. Однак у Київській агломерації вже помітні тенденції формування новітніх високотехнологічних виробництв, які в майбутньому зможуть істотно вплинути на трансформацію галузевої структури промисловості. Так, зростання обсягів реалізованої продукції та чисельності зайнятих у промисловій діяльності ряду високотехнологічних її видів помітно у Вишгородському, Васильківському, Бородянському, Бориспільському, Києво-Святошинському районах (виробництво хімічної продукції), а також у Бориспільському, Кагарлицькому, Макарівському районах (виробництво машин та обладнання). Відповідно, зростає і рентабельність цих виробництв, яка за вказаний період змінилась на 100-250 од. (особливо в Обухівському, Васильківському, Броварському та Бородянському районах). Отже, ці підприємства отримали вищі прибутки завдяки ефективному використанню наукового, трудового та ринково-підприємницького потенціалу Києва, змогли вдало скористатися перевагами агломераційного ефекту території.

В цілому слід зазначити, що показники рентабельності виробництва на агломерованих територіях зростають в економічній діяльності майже всіх видів. Так, навіть у непрофільних галузях виробництва (добування енергетичних корисних копалин та виробництво і розподілення електроенергії, газу та води, виробництво лісопромислової продукції) за 2000-2011 рр. рентабельність зросла на 40-80 од., а у виробництві товарів легкої промисловості – на 200-270 од. Цей прояв агломераційного ефекту має вагоме теоретичне підґрунтя та характерний для більшості подібних утворень нашої держави.

В самому Києві склались тенденції поступового скорочення частки зайнятих у промисловому виробництві, перш за все за рахунок економічної діяльності тих видів, які потребують значного залучення земель, капіталу і трудових ресурсів (машинобудування, енергетика, легка промисловість). Рентабельність виробництва в столиці зростає значно меншими темпами, ніж у периферійній

зоні агломерації. Це істотно позначається на перерозподілі промислових функцій між центром і периферією (на користь периферії), на активізації в ядрі агломерації діяльності непромислових ринкових і комерційних видів, на зростанні ролі „вищих поверхів” інноваційних соціальних послуг [3; 4].

Високоагломеровані поселення Київської агломерації (Ірпінь, Боярка, Буча, Вишневе) характеризуються істотним зростанням показників рентабельності в галузі харчової промисловості, виробництва будівельних матеріалів та продукції лісопромислового комплексу. В діяльності цих видів простежується і зростання обсягів реалізованої продукції. Інноваційні виробництва мають середні показники інтенсивності росту. В цих містах іще проявляються обмеження активізації комерційних промислових функцій, викликані близькістю до Києва, високою вартістю і дефіцитом землі, специфічними умовами на ринку праці.

Середньоагломеровані поселення (Вишгород, Бровари, Бориспіль, Васильків, Обухів, Фастів та ін.) визначаються високими темпами зростання ефективності традиційних для перехідного періоду видів діяльності, однак підвищення рентабельності галузей машинобудування та інноваційної хімії в них має вищі значення, ніж у поселеннях попередньої групи. Так, підвищуються показники росту виробництва машин і обладнання (м. Васильків. смт Бородянка), металургійного виробництва (Бровари), ПЕК (Трипілля, Бородянка, Вишгород), промисловості будівельних матеріалів (Бородянка, Вишгород).

Неагломеровані райони Київської області характеризуються істотним скороченням ПВП високотехнологічних галузей промислового виробництва, зокрема машинобудівного і хімічного профілю, ростом моноспеціалізації та зменшенням індексу галузевої різноманітності. Більшість нерентабельних підприємств, що існували ще за часів СРСР, закриваються і перепрофілюються, поширюються трудові міграції та відтік кваліфікованих кадрів [1; 10].

Показники економічного росту характерні переважно для економічної діяльності тих видів, що в трансформаційний період отримали більші конкурентні переваги (лісопереробна, харчова промисловість, виробництво металів та готових металовиробів, мінеральної продукції) завдяки істотному зростанню попиту на цю продукцію і залученню іноземних інвестицій. На віддалених від столиці територіях області помітні тенденції до скорочення рентабельності окремих галузей промислового виробництва, зокрема в Тетіївському, Ставищенському, Володарському, Таращанському, Яготинському районах. Перш за все це стосується виробництва паливних ресурсів та електроенергії, неенергетичних корисних копалин і мінеральної продукції, а також деяких галузей лісопромислового комплексу.

Розкриті тут позитивні зрушення в структурі промислового виробництва Київської агломерації потребують усілякої державної підтримки шляхом створення сприятливого (пільгового) режиму функціонування та відповідного інвестиційного клімату. Закріплення і розвиток цих тенденцій складатиме основу ефективного розвитку Київської промислової агломерації.

Як видно з аналізу делімітації Київської агломерації та з досліджень структурних зрушень у її промисловому виробництві та економічній ефективності господарювання, навколо Києва сформувались території високої ефективності функціонування промислового виробництва, а деякі з них за своїми темпами розвитку набагато випереджують ядро агломерації (рис. 3).

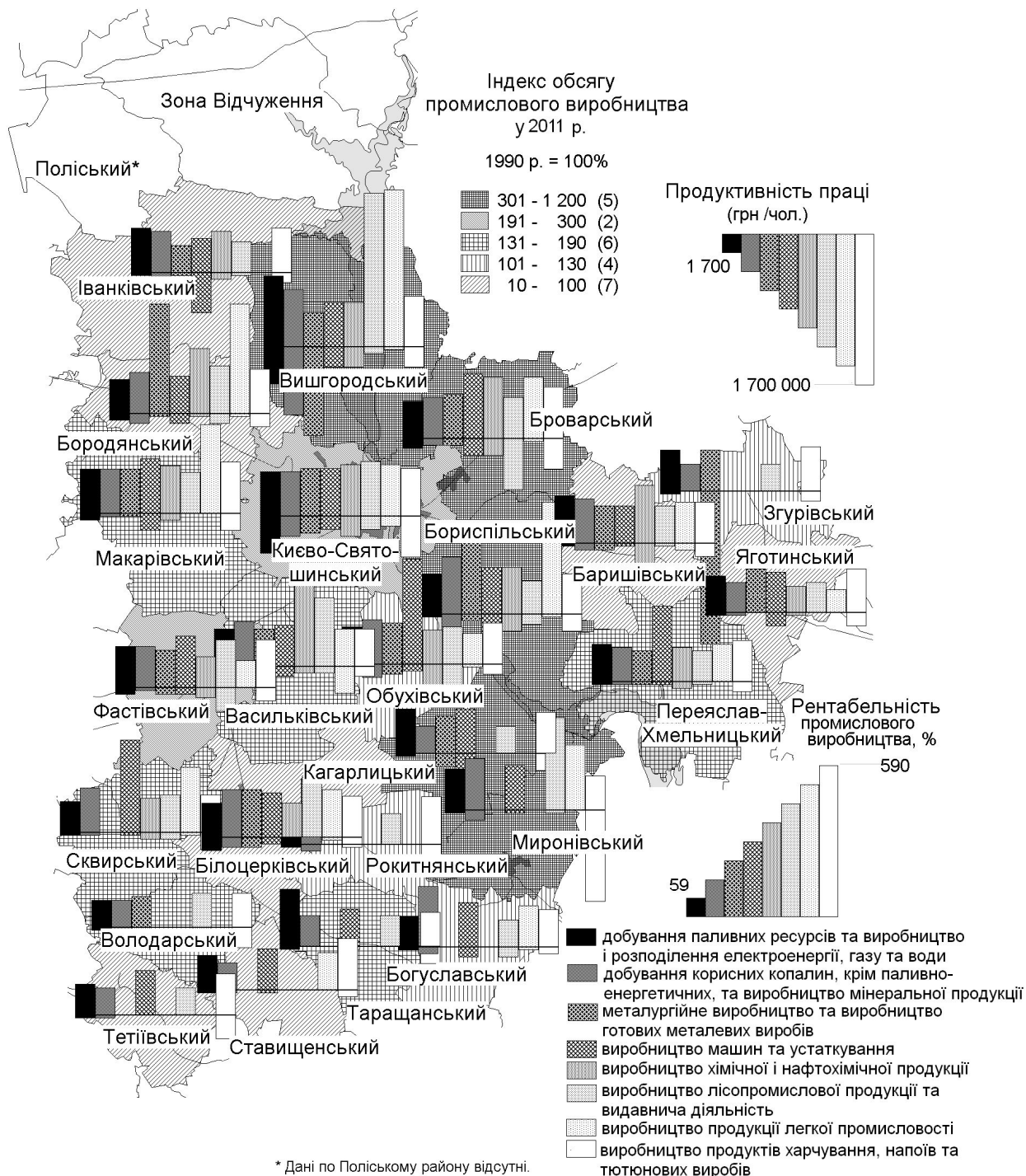

Рис. 3. Економічна ефективність промислового виробництва Київської області, 2011 р.

Розроблено автором на основі матеріалів КВЕД.

Найвищими показниками продуктивності праці на агломерованих територіях Київщини вирізняються виробництво готових металевих виробів (Вишгородський район), хімічна промисловість (Обухівський район), лісопереробна промисловість та видавнича діяльність (Обухівський, Броварський, Фастівський райони), добування і обробка неметалевої мінеральної сировини (Вишгородський, Бориспільський райони).

Щодо рентабельності, то найбільші її показники намітилися на підприємствах лісопереробної і легкої промисловості (Вишгородський район), легкої і харчової промисловості (Бородянський, Макарівський, Бориспільський райони), виробництва готових металевих виробів (Бородянський, Бориспільський райони). Інноваційне виробництво машинобудування і хімії в більшості агломерованих районів має середні показники економічної ефективності, порівняно з іншими видами промислової діяльності.

Найвищий рівень рентабельності виробництва машин і обладнання спостерігається в Обухівському районі, а високотехнологічних продуктів хімічного виробництва і нафтохімії (на довізній сировині) – у Васильківському і Києво-Святошинському районах. Ці території, за розробками „ДІПРОМІСТ” та АТ „Київпроект”, складають основу майбутнього столичного технополісу [6;9].

Ще однією особливістю периферійної зони Київської агломерації є те, що в її межах представлені промислові виробництва майже всього набору видів (отже, галузева різноманітність дуже висока). Переважна частина їх має вищі показники економічної ефективності функціонування, ніж на неагломерованих територіях. Це свідчить про виняткову важливість агломераційних процесів і значний вплив на розвиток промислового виробництва агломераційного ефекту Києва. Створивши навколо себе (за рахунок виключно високого розвитку соціальних функцій) середовище унікальних конкурентних переваг функціонування виробництва, столичне місто забезпечує цьому середовищу винятково сприятливі умови для зростання прибутків, інноваційності, модульності, міжнародної орієнтованості, прогресивності.

У високоагломерованих поселеннях Київської області (Ірпінь, Вишневе, Боярка, Буча) показники рентабельності виробництва машин і обладнання та хімічної продукції (200-250 %) набагато перевищують середні по агломерації (160 %). Високою залишається економічна ефективність ЛПК й харчової промисловості. Що ж стосується легкої промисловості, то у Вишневому та Боярці вона має найвищу рентабельність в області. Відповідно, ці галузі характеризуються і підвищеними показниками продуктивності праці.

Середньоагломеровані поселення Київщини (Вишгород, Бровари, Бориспіль, Васильків, Обухів, Фастів та ін.) відзначаються високою ефективністю розвитку традиційних комерційно-орієнтованих галузей промислового виробництва (харчова промисловість, виробництво будівельних матеріалів, лісопромислової продукції). Виняток складають лише Бровари та Обухів, де рентабельність машинобудування найвища в області (ці міста входять до складу майбутнього технополісу), а також Васильків, що має підвищені показники рентабельності в галузі виробництва хімічної продукції.

За межами Київської агломерації ефективність розвитку промислового виробництва різних видів істотно знижується. Вищі показники спостерігаються в традиційній діяльності для країн з перехідною економікою: у харчовій і лісопереробній промисловості, у виробництві палива та енергії [4]. Інноваційна промислова активність залишається майже нерозвиненою, що свідчить про низький вплив наукового потенціалу столиці поза межами агломерації та про скорочення рівня різноманітності галузевої структури промисловості. Основу господарського освоєння неагломерованих територій, за деяким винятком (Миронівський, Білоцерківський райони), складають місцеві виробництва, орієнтовані на потреби внутрішнього ринку.

Для висвітлення основних тенденцій трансформації функціональної структури Київської промислової агломерації та визначення ринкових механізмів її вдосконалення розглянемо результати прогностичного експертного (рейтингового) оцінювання її розвитку, отримані в результаті анкетного опитування ряду провідних учених, науковців, викладачів, спеціалістів із питань розвитку промислового виробництва в межах великих міст і агломерацій [8]. До опитування було залучено понад 250 експертів із різних міст України (Києва, Харкова, Донецька, Дніпропетровська, Одеси, Львова та ін.), які представляли різні напрямки суспільно-географічної та регіонально-економічної науки. В опитуванні брали участь викладачі й науковці з Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Ради з вивчення продуктивних сил України НАН України, Інституту географії НАН України, Київського національного торговельно-економічного університету, Київського міжнародного університету тощо. Респондентам було запропоновано оцінити за десятибальною шкалою [8] (10 б. – максимум, 1 б. – мінімум) сучасний і перспективний рівень розвитку (до 2020 р) окремих галузей промислового виробництва Київської промислової агломерації, виходячи з реалій сьогодення. Це виробництво палива та енергії, чорна і кольорова металургія, низькоінноваційне машинобудування, високоінноваційне машинобудування, низькоінноваційна хімія, високоінноваційна хімія, лісопереробне виробництво, виробництво будівельної сировини, легка промисловість, харчова промисловість.

Київська промислова агломерація, на думку експертів, залишається найрозвиненішим утворенням подібного типу в Україні. Цьому сприяли не лише столичний статус його ядра, але також ряд історичних, політичних і міжнародних чинників. У структурі промислового виробництва Київської агломерації повною мірою виявляють себе тенденції істотного зростання прибутковості інноваційних підприємств точного машинобудування, приладобудування, транспортного машинобудування і побутової хімії (ЗАТ Бориспільський автозавод, ВАТ „Васильківський завод холодильників”, ВАТ „Ірпінмаш”, ТОВ „Хенкель Баутехнік Україна” та ін.) [2]. Також на підйомі промислова діяльність тих видів, які набули високого рівня розвитку саме в трансформаційний період формування економіки України.

Проте інноваційні галузі в Київській агломерації не є спеціалізованими і залишаються на других ролях, порівняно з виробництвом товарів легкої, харчової промисловості, лісопромислового комплексу, а також із виробництвом і розподіленням електроенергії, газу та води. Переважання цих галузей промислового виробництва в ядрі Київської агломерації та в містах ближньої периферії (Бровари, Бородянка, Васильків, Вишгород, Обухів) не є науково виваженим. Їх частка, особливо в м. Києві, повинна скорочуватись, поступаючись місцем промисловій діяльності модульних високотехнологічних видів [2; 3].

Найбільш гіпертрофованим, на нашу думку, є переважання в столиці підприємств із виробництва і розподілення електроенергії, газу та води (25 % від загальної кількості зайнятих у промисловості), що викликане здебільшого політичними чинниками. Ці диспропорції мають бути усунуті за допомогою ринкових важелів впливу на галузеву структуру промислового виробництва, через створення сприятливих економічних умов для розвитку діяльності інноваційних високотехнологічних видів.

На основі показників зростання економічної ефективності та індексу спеціалізації в галузі машинобудування і хімії окремих агломерованих територій навколо Києва (Бориспільський, Бородянський, Броварський, Кагарлицький, Макарівський та Обухівський райони) можна зробити висновки, що тенденції до підвищення інноваційності виробництва в Київській агломерації вже склалися. Вони лише потребують додаткової підтримки в подальшому розвитку з боку органів влади.

Ряд територій Київської промислової агломерації потребує підвищення показників галузевої різноманітності. Зокрема, це Макарівський, Бородянський, Обухівський райони. Агломераційний ефект цих територій використано далеко не повністю. В їх межах доцільно додатково простимулювати розвиток малого і середнього бізнесу та формування модульних підприємств.

З огляду на показники економічної ефективності господарювання, наявні трудові і сировинні ресурси, в межах Макарівського, Бородянського, Вишгородського та Бориспільського районів доцільно створити сприятливі умови для функціонування підприємств легкої і харчової промисловості, в межах Броварського та Бориспільського районів – для виробництва готових металевих виробів, у межах Вишгородського району – для виробництва лісопереробної продукції і товарів легкої промисловості. Однак ці галузі, на нашу думку, не повинні перешкоджати зростанню спеціалізації зазначених районів на діяльності інноваційних видів, про що мовилось вище.

Місто Київ потребує істотної деконцентрації промислового виробництва, зокрема винесення, подрібнення і перепрофілювання підприємств-гігантів радянських часів (“Арсенал”, “Електронмаш”, “Точелектроприлад”, „Реле та автоматики”, „імені Лепсе”, “Київторгмаш”, “Більшовик”), які в ринкових умовах не мають високих показників економічної ефективності функціонування в ядрі агломерації. З організаційної структури їх можна виділити ринково-комерційні, науково-дослідні та проектно-конструкторські організації, які можуть залишитись у Києві та будуть забезпечувати свої

винесені на периферію підприємства необхідним набором вузькоспеціалізованих висококваліфікованих послуг. Це складатиме основу формування агломераційного ефекту в діяльності відзначених видів. Вивільнені території Києва, таким чином, можуть бути віддані під житлову забудову або під розміщення високоприбуткових підприємств соціального комплексу ринково-комерційного спрямування [9;10].

В межах поселень ближньої периферії має бути проведене стимулювання підприємницької активності, створення сприятливих умов для ведення промислової діяльності. Особливо, потребують зростання показників економічної ефективності виробництва на основі ринкових методів регулювання міські поселення Боярка, Васильків, Вишневе, Обухів, Буча. З огляду на викладені тут закономірності територіального розподілу показників рентабельності і продуктивності праці в межах агломерації, це має забезпечити значний економічний ефект.

Далеку периферію Київської агломерації визначають за зниженням абсолютних і відносних показників промислового розвитку. Особливо це стосується міста Кагарлик та смт Макарів. В їхніх межах потребує стимулювання промислова діяльність наведених вище ринково спрямованих видів, що мають значний рівень прибутковості внаслідок наближення до великого міста.

Як видно з проведених нами досліджень, наявних ресурсів і можливостей території, особливо ефективно будуть розвиватися галузі харчової промисловості, машинобудування і хімії, зокрема ті з них, що спеціалізуються в галузі агропромислових технологій і спрямовані на підтримку селянських (фермерських) господарств. Серед далеких периферійних поселень ефективно розвивається промисловий комплекс Фастова та Бородянки. Важливим чинником цього стали потужні доцентрові транспортні комунікації. Ці поселення мають перспективи до активізації інноваційної діяльності в галузі машинобудування, виробництва високотехнологічних товарів ЛПК та продуктів харчування [3; 4].

Розглянуті приєднані території пріоритетного розвитку інноваційного машинобудування і металообробки (Києво-Святошинський, Обухівський, Вишгородський, Васильківський райони) мають складати основу майбутнього столичного технополісу. В його межах слід передбачити формування високого рівня інженерно-інфраструктурної підготовки території, а також створення сприятливих економічних умов для залучення підприємницького капіталу в галузі НДДКР та інноваційних технологій. Загалом це збігається з розробками „ДІПРОМІСТ” і АТ „Київпроект”. Це також включено до програми соціально-економічного розвитку Києва до 2020 р.

Викладені міркування в цілому збігаються з прогностною думкою експертів щодо пріоритетних напрямків промислової діяльності Київської агломерації до 2020 р. (рис. 4). Так, найбільший оцінковий рейтинг розвитку (9 балів із 10 можливих) отримали галузі інноваційного машинобудування та харчової промисловості. Їх інтерквартильні розмахи невисокі (в межах 1-2 балів), що свідчить про високу узгодженість думок експертів. На другому місці

перебувають галузі інноваційної хімії та легкої промисловості, а також виробництво будівельної сировини (7-8 балів). Дійсно, ця діяльність уже тепер представлена низкою високорентабельних промислових підприємств (ТОВ „Хенкель Баутехнік Україна”, Ірпінський комбінат „Прогрес”, ВАТ „Цегла Поділля”, ВАТ „Хімволокно”, ТОВ „Фабрика „Світанок” та ін.), які забезпечують підвищені показники економічної ефективності цих галузей.

Більша розбіжність думок експертів виникла щодо лісопереробного виробництва (5 балів). Його кuartиль складає 4 бали і більше. Однак, на нашу думку, в найближчий час підприємства цієї галузі будуть мати підвищені тенденції до економічного зростання, зумовлені сприятливою ринковою кон’юнктурою трансформаційного періоду розвитку господарства.

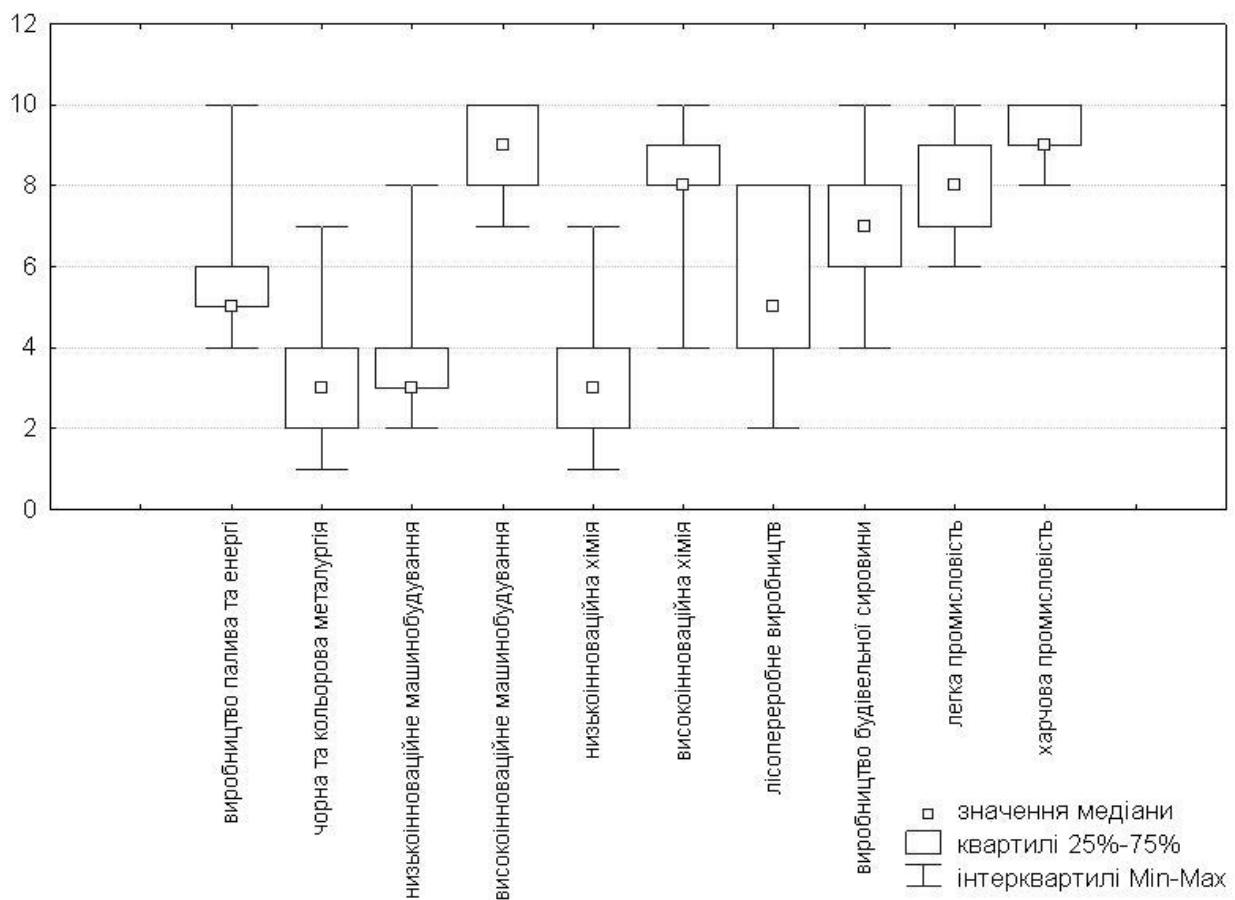

Рис. 4. Експертні (рейтингові) оцінки розвитку Київської промислової агломерації до 2020 р.

В подальшому темпи росту низькоінноваційних підприємств лісопереробного виробництва Київської агломерації будуть знижуватись. Низький рейтинг розвитку отримали неінноваційні галузі машинобудування і хімії, чорної металургії та виробництва палива й енергії (3-5 балів). Діяльність перших двох видів меншою мірою користується перевагами агломераційного ефекту території і поступово буде скорочена в Київській агломерації через зниження показників економічної ефективності виробництва. Що ж стосується виробництва і розподілення енергії, то розвиток цієї галузі буде зумовлений наявною ринковою і політичною кон’юнктурою в державі,

а також оптимізацією зовнішньоекономічного паливно-енергетичного балансу України. Саме тому прогнози розвитку цієї галузі, як свідчать інтерквартильні розмахи на рис. 4, неоднозначні.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Виділення територій різного рівня економічної ефективності виробництва, їх структурний аналіз та суспільно-географічне прогнозування подальшого розвитку мають важливе значення для оптимізації функціональної структури Київської промислової агломерації. Така оптимізація сприятиме зростанню рівня ефективності виробництва завдяки доцільному використанню агломераційних переваг розміщення промисловості і трансформації її галузевої структури. В цьому полягають і перспективи подальших наукових розвідок із цієї проблеми.

1. *Аль-Хамарнех Ала Шафик Атия.* Территориальная организация зоны влияния крупного города (на примере Киевского столичного региона): Автореф. дисс... кандидата географических наук: 11.00.02. / Киев. гос. унив. имени Тараса Шевченко. - К., 1993. – 37 с.

2. *Гладкий О. В.* Наукові основи суспільно-географічних досліджень промислових агломерацій: Монографія. / Гладкий О. В. ; [за ред. С. І. Іщука] ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К.: ВГЛ „Обрії”, 2008. – 360 с.

3. *Іщук С. І.* Київська господарська агломерація: досвід регіонального менеджменту: Монографія. / Іщук С. І., Гладкий О. В. – К.: ВГЛ „Обрії”, 2005. – 240 с.

4. *Іщук С. І.* Територіально-виробничі комплекси і економічне районування. / С. І. Іщук. – К.: Українсько-Фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1996. – 244 с.

5. *Кузьминская Е. К.* Анализ территориально-функциональной структуры производственной агломерации (на примере Киевской) / Е. К. Кузьминская // Экономическая география. – 1983. - № 35. - С. 62-67.

6. *Кузьминская Е. К.* Методика определения границ городских агломераций / Кузьминская Е. К., Драпиковский А. И. // Экономическая география. – 1981. - № 30. - С. 47-54.

7. *Литвиненко Р. И.* Промышленные агломерации УССР и перспективы их комплексного развития / Р. И. Литвиненко // Основные направления комплексного развития регионов. – К., 1980.

8. *Мезенцев К. В.* Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: Монографія. / К. В. Мезенцев. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2005. – 253 с.

9. *Промышленный комплекс Киевского Приднепровья (экономико-географическое исследование)* / М. М. Паламарчук, И. А. Горленко, Л. Г. Руденко и др.; Отв. ред. И. А. Горленко; АН УССР. Отд-ние географии Ин-та геофизики. —Киев: Наук. думка, 1988. – 252 с.

10. *Экономико-географический комплекс крупного города (на примере г. Киева)* / Н.Д. Пистун, В. Н. Пересекин, Н. Я. Мижига и др. – К.: Выща шк. Изд-во при Киев. ун-те, 1989. – 136 с.

Гладкий А. В. Формирование и развитие Киевской промышленной агломерации в рыночных условиях

В связи с активизацией рыночных трансформаций в промышленном комплексе крупных городов в последнее время существенно возрос интерес к исследованиям особенностей формирования и развития столичной промышленной агломерации. Эти исследования базируются на теоретических разработках европейских и американских ученых, которые исследуют зависимость прибыльности предприятий от их местоположения в пространстве города. Киевская агломерация характеризуется наличием таких территорий, для которых характерны высокие показатели экономической эффективности размещения и

развития промышленных предприятий (рентабельности, производительности труда, фондовооруженности, фондоотдачи) в силу действия специфического агломерационного эффекта (в частности, Киево-Святошинский, Вышгородский, Броварской, Бориспольский, Обуховский, Васильковский, Фастовский, Кагарлыкский, а также Бородянский и Макаровский районы). Именно эти территории, по нашему мнению, должны войти в состав Киевской агломерации на основе делимитации ее границ в соответствии с особенностями проявления агломерационного эффекта и влияния последнего на прибыльность предприятий. Высокие показатели экономической эффективности развития промышленности существенно влияют на характер и динамику трансформационных процессов в функционально-компонентной структуре Киевской агломерации, содействуют повышению показателей ее хозяйственной освоенности и адаптивности. Разработанный прогноз развития отдельных отраслей хозяйства Киевской агломерации показал динамический рост высокоинновационных, модульных отраслей промышленности непосредственно на агломерированных территориях. В связи с этим, основные направления совершенствования территориальной организации Киевской промышленной агломерации должны быть основаны на оптимизации агломерационного эффекта территории, создании благоприятных условий для повышения на его основе показателей экономической эффективности производства.

Ключевые слова: Киевская промышленная агломерация, промышленное производство, экономическая эффективность, структурные изменения, агломерационный эффект.

Gladkey A. The formation and development of Kyiv industrial agglomeration in market frames

In order to the intensification of market transformations in the industrial complex of largest cities, the interest to investigations of metropolitan Kyiv industrial agglomeration formation and development is significantly increased recently. These investigations are based on theoretical fundamentals of European and American scientists that explore the dependence of enterprises' profitability on their location in urban space. Kyiv agglomeration is characterized by the development of specific areas with high economic efficiency of distribution and development of industrial enterprises (profitability, labor productivity, capital productivity, capital-labor ratio) based on the specific agglomeration effect (in particular, Kyiv-Svyatoshynskiy, Vyshgorodskiy, Brovarskiy, Boryspilskiy, Obukhovskiy, Vasylkivskiy, Fastivskiy, Kaharlytskyi, Borodyanskii and Makarivskiy districts). These districts, in our opinion, should join the Kiev metropolitan agglomeration territory. Its delimitation is based on characteristics of agglomeration effect's development and its influence on enterprises' profitability. High rates of economic efficiency of industrial development significantly affect the nature and dynamics of transformation processes in the functional structure of the Kiev metropolitan agglomeration, contributing to enhanced its economic development and adaptability. The forecast of Kyiv metropolitan agglomeration development is showed the dynamic growth of highly innovative, modular industries located on agglomerated areas. In this regard, the main trends of the territorial organization of Kyiv industrial agglomeration should be based on the optimization of agglomeration effect of the territory as well as on creating the favorable conditions for improving its economic efficiency.

Keywords: Kyiv industrial agglomeration, industrial production, economic efficiency, structural changes, agglomeration effect.